

Antarktida: představení a promýšlení práva konce světa

Filip Křepelka*

Abstrakt: Při příležitosti dvousetletého výročí objevení Antarktidy v roce 1820 se věnujeme právnímu rámci tohoto ledem pokrytého světadilu. Územní nároky některých států čelí odmítání mezinárodního společenství. Státy provádějící antarktický polární výzkum postupně vytvořily Antarktický smluvní systém pro její správu. Výzvou doby je ochrana antarktického životního prostředí. Česká republika získala v tomto systému díky soustavnému výzkumu výsadní postavení. České angažmá vyústilo ve vytvoření českého antarktického práva.

Klíčová slova: Antarktida, mezinárodní právo, ochrana životního prostředí, polární stanice, Česko

Předmluva

Předseda redakční rady profesor Karel Eliáš mě požádal, zda bych obstaral článek do časopisu *Právník* ke dvousetletému výročí objevení Antarktidy. Určitě bylo důvodem, že jsem učitelem z katedry mezinárodního a evropského práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, jejíž vědci založili Mendelovu polární stanici.

Kolegové vyučující mezinárodní právo veřejné se však tématu nechopili, soustředí se na jiná. Další kolegové mi pak řekli, že toto téma je okrajové, ne-li zbytečné. Sám připouštím, že jsou důležitější témata. Brněnské polárníky téma pochopitelně zaujalo. Na sepsání tohoto textu se nepodíleli, ani to neslibovali. Moje poděkování si nicméně zaslouží za ochotu se se mnou podělit o své zážitky a poznatky, společně promýšlení právních záležitostí a podněty pro další bádání polárníci Pavel Prošek, Ladislav Janíček a Pavel Kapler.¹

Sám jsem v Antarktidě nebyl a nezamýšlím tam jet. Mé běžkování na Vysočině začíná a končí na nádraží, nikdy jsem se neodvážil na sněhu tábořit. Následující pojednání je tak představením právního rámce Antarktidy, které vyústí do promýšlení rysů práva uplatňovaného na samém konci světa se zaostřením na český antarktický výzkum a právo vytvořené vlastně právě kvůli němu, které vzniklo za psacím stolem stejně jako jiné texty. Pomohly však vzpomínky akademického činovníka sledujícího snažení brněnských polárníků.²

* Doc. JUDr. Filip Křepelka, Ph.D., vedoucí katedry mezinárodního a evropského práva, Právnická fakulta Masarykovy univerzity. E-mail: krepelka@law.muni.cz.

¹ Prof. RNDr. Pavel Prošek, CSc., je klimatolog a meteorolog, nyní emeritní profesor na Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Doc. Ing. Ladislav Janíček, Ph.D., MBA, působil jako kvestor Masarykovy univerzity v dobách budování a provozování stanice, nadto se na polské jachtě několikrát plavil přes Drakeův průliv. Ing. Pavel Kapler, Ph.D., je současný správce Mendelovy polární stanice. Jakákoli nemístná zjednodušení, natožpak zkrácení a překroucení, padají na hlavu autora tohoto textu.

² V letech 2006–2011, kdy se dokončovala a začala provozovat (2007) Mendelova polární stanice, jsem byl předsedou Akademického senátu MU. Zúčastnil jsem se tak některých souvisejících jednání. Akademický senát o záměru budovat antarktickou stanici rozhodoval však jen zprostředkovaně při schvalování každoročních rozpočtů. Výstavba nebyla předmětem vlastního projednávání. To probíhalo především na úrovni přírodovědecké fakulty.

1. Objevování

Připomeňme si objevování Antarktidy.³ Za hledáním cizích krajů byla touha tyto pevniny poznat, využít a ovládnout. Očekávalo se, že světadílů jsou na zeměkouli rozmístěné rovnoměrně. Největším objevem byl dvojitý světadíl na Západě, Amerika Severní a Jižní. Jihovýchodně od Asie pak byla Austrálie, jež ale nenaplnovala očekávání *terra australis incognita*. Zmínit třeba plavby, které vedl britský kapitán James Cook. Dále na jih od Ameriky, Afriky a Austrálie byl širý oceán, stále studenější a nakonec ledový. Tehdy nastal okamžik, jehož dvousetleté výročí bylo důvodem sepsání tohoto textu. Pobřeží Antarktidy poprvé 28. ledna 1820 spatřila flotila lodí *Mirnyj* a *Vostok* ruského námořnictva, jíž veleli admirál Fabian Gottlieb von Bellingshausen a kapitán Michail Lazarev.⁴ Ledová země byla liduprázdná.⁵

Tato a další námořní výpravy zmapovaly pobřeží světadílu, který byl pojmenován jako opak Arktidy, oblasti severního pólu, jejíž okraje Evropané znali staletí. Výpravy po pevnině následovaly na přelomu 19. a 20. století. Dosažení severního a jižního pólu byly vzrušené souboje expedic. Na jihu to byl souboj, který v letech 1911–1912 svedli se svými druhy Nor Roald Amundsen a Brit Robert Falcon Scott.⁶ Historici označují tyto expedice za heroické. Motorizované expedice umožnily vědecký výzkum Antarktidy. Zmínit zaslouží přelet jižního pólu v roce 1929 a olbřímí americká námořní expedice v letech 1946–1947, které velel admirál Richard Evelyn Byrd. Odlehlý zmrzlý světadíl nehrál roli během první ani druhé světové války.⁷ Milníkem bylo vědecké úsilí řady států zvané Mezinárodní geofyzikální rok (1957–1958). Polární stanice začaly stavět další státy. Objevuje se první turistika, jak výletní lodě a jachty v mořích Antarktidy, tak polárníci-ultrasportovci. Osídlení však chybí.

Uvědomme si antarktické přírodní poměry. Krátké léto jsou teploty nejvýše kolem nuly, zima je třeskutě mrazivá. Skoro celá Antarktida se nachází za polárním kruhem, takže je zde polární den a noc. Stupeň nehostinnosti však není stejný. Antarktický poloostrov na západní polokouli má v nižších zeměpisných šířkách podnebí mírnější. Zde se nachází většina polárních stanic. Výrazně nižší teploty jsou ve vnitrozemí, zejména ve východní Antarktidě, kde byl naměřen rekordní mráz $-89,2^{\circ}\text{C}$. Antarktida má vysokou průměrnou nadmořskou výšku (1 958 m), neboť na stlačeném horninovém podloží leží průměrně 1900 m silný ledovcový příkrov. Jsou zde též velehory.

³ Netřeba zastírat, že orientaci umožňují hesla ve Wikipedii. Paletu informací o Antarktidě, její neživé a živé přírodě, historii objevů, současnosti polárního výzkumu a politiky čtenář znalý angličtiny nalezne na portálu <www.coolantarctica.com>. S ohledem na zaostření na český polární výzkum si zaslouží vyzdvížení popularizační monografie, kterou sepsal jeho zmíněný nestor PROŠEK, P. a kol. *Antarktida*. Praha: Academia, 2013.

⁴ Ze zahraniční historiografie zacílené na plavby v oblasti Antarktidy lze uvést GURNEY, A. *Beyond the Convergence: voyages towards Antarctica, 1699–1839*. New York: Penguin Books, 1998. Zámožské objevitelské plavby včetně polárních jsou zpracovány rovněž v knihách pro mládež.

⁵ Ve 20. století zazněly názory, že Antarktidu objevili v 7. století Polynésané a že se do ní dostali Indiáni z Ohňové země na jižním cípu Jižní Ameriky. Pro přítomnost člověka před 19. stoletím nejsou však archeologické doklady. Existují fantastické a konspirační teorie, že v Antarktidě jsou ztracená města v pyramidách.

⁶ Amundsenova výprava dosáhla pólu 11. prosince 1911 a Scottova 17. ledna 1912.

⁷ Nacistické Německo jako vyspělý evropský stát nicméně v letech 1938–1939 vypravilo do Antarktidy utajenou polární expedici. Ta působila v oblasti pojmenované Neuschwabenland. Během války a po ní se vyrojily spekulace o vojenských aktivitách nacistického Německa v Antarktidě. Ty byly jedním z důvodů pro zmíněnou Byrdovu expedici. K soudobému poznání této etapy antarktické historie viz SUMMERHEYES, C. – BEECHING, P. Hitler's Antarctic Base: The Myth and the Reality. *Polar Record*. 2007, č. 43. s. 1–21.

2. Přivlastňování

Objevování Antarktidy spadá do 19. století, kdy vrcholil evropský kolonialismus. Objeveny byly sebeodlehlejší ostrovy, prozkoumalo se vnitrozemí Afriky, Asie a Ameriky. Na začátku byli odhodlaní mořeplavci a vůdcové pozemních výprav, ale též dobrodruzi bažící po kořisti. Vládu evropských států však posléze zajistili jejich vojáci a úředníci. Na domorodce se nebral ohled. Jen několik asijských států a jediný africký si zachovaly samostatnost. Amerika kolonizovaná od 16. století se však již osamostatňovala.

Územní nároky na základě námořních a pozemních expedic a lovu velryb a ploutvo-nožců vnesly Austrálie, Nový Zéland, Francie, Norsko, Velká Británie, Argentina a Chile až ve 20. století. Vymezily je poledníky až na jižní pól. Nároky posledních tří států na Antarktickém poloostrově se překrývají. Tyto nároky zobrazují starší atlasy. Spojené státy Americké a Sovětský svaz si vyhradily právo nároky vznést. Vlastně překvapí, že v Antarktidě zbylo území, jež si nikdo nenárokoval.⁸

Zmíněné nároky⁹ si navzájem uznala pětice prvně uvedených států. Zdrženlivý postoj ostatních odráží skutečnost, že uvedené státy nedokázaly nárokované území ovládnout osídlením. Příležitostně vyjadřované nároky dalších jihoamerických států se pak neuznávají vůbec.

V roce 1959 ve Washingtonu sjednaná a od roku 1961 platná Smlouva o Antarktidě¹⁰ položila základy současného režimu. Další nároky se nepřipouštějí a zapovídá se rozšiřování nároků uplatněných dříve a polární činnost nadále nemá být důvodem pro vznášení územních nároků.¹¹

Tento režim je uměním možného. Shora uvedené nároky se neuznávají, ale ani nepopírají.¹² To by se státy, které je uplatnily, zdráhaly zapojit. Přitom jsou to státy mající na antarktickém polárním výzkumu klíčový podíl. Zvláště blízké státy Jižní Ameriky, Argentina a Chile, se snaží zvýšit legitimitu svých nároků civilní přítomností, jež však zůstává symbolická.

3. Sdílení

Nyní již atlasy žádnou státní příslušnost Antarktidy neuvádějí, jen jména a státy polárních stanic. Toto odráží skutečnost nejlépe. Antarktida se díky uvedené smlouvě stala společně spravovaným územím. Zjednodušeně se dá označit za kondominium.

V 50. až 80. letech 20. století soupeřily Spojené státy americké a Sovětský svaz a obecně demokratický (kapitalistický) a komunistický (socialistický) blok. Hrozba jaderné války, jež by svedla vyhladit pozemský život, nakonec zabránila velkým válkám. Zástupně

⁸ Uvádějí se stupně, popřípadě minuty západní (W), respektive východní délky (E): Argentina (1942) 25° W – 74° W, Austrálie dva oddělené nároky (1933) 160° E – 142°2' E a 136°11' E – 44°38' E, Chile 53° W – 90° W (1940), Francie 142°2' E – 136°11' E (1840 – mezi později uplatněnými australskými nároky), Nový Zéland 150° E – 160° E (1923), Norsko 44°38' E – 20° W (1929, jako nárok až na jižní pól zpřesněno teprve 2015) a Ostrov Petra I a Velká Británie (1908) 20° W – 80° W. Antarktická *terra nullius* je tedy 90° W – 150° W.

⁹ Podrobněji k právnímu odůvodnění nároků zmíněných států a jejich popírání dalšími státy např. CONFORTI, B. Territorial Claims in Antarctica: A Modern Way to Deal with an Old Problem. *Cornell International Law Journal*. 1986, s. 249–258.

¹⁰ Smlouva o Antarktidě (*Antarctic Treaty*), sjednaná 1. 12. 1959 ve Washingtonu, vstup v platnost 23. 6. 1961, pro Československo 14. 6. 1962, na základě nástupnictví pro Česko 1. 1. 1993, zveřejněná pod č. 76/1962 Sb., dále „S. o A.“.

¹¹ Čl. IV odst. 2 S. o A.

¹² Čl. IV odst. 1 S. o A.

války však ničily různé země. Zápověď umístění a zkoušek zbraní stejně jako budování opevnění¹³ doplněná výslovným zákazem jaderných zkoušek¹⁴ se prosazuje obecnou přístupností polárních stanic.¹⁵ Demilitarizaci Antarktidy nelze s ohledem na dobu jakkoli podcenit, odrážela však patrně mínění klíčových států, že Antarktida postrádá vojenské využití.¹⁶

Polární výpravy a stanice však byly a jsou vesměs státní. Pro dopravu se běžně využívá vojenské námořnictvo a letectvo. Řada polárníků byli a jsou vojáci. Instituce a programy antarktického polárního výzkumu si žádají kázeň, která se podobá té vojenské.¹⁷

Za hlavní činnost v Antarktidě se prohlásil mírový vědecký výzkum. Geologie je jeho běžnou součástí. Nezapomeňme však, že drtivou většinu (98 %) území pokrývá Antarktický ledový příkrov (štíť), většinu pobřeží nadto lemuje rozsáhlé šelfové ledovce. Na těžbu se myslelo po desetiletí, žádná se však nezačala. Důvodem je jistě odlehlost, obtíže dopravy vytěžené suroviny po ledu stejně jako po zamrzajícím moři, ale hlavně třeskutý mráz. Pro očekávanou těžbu se přitom vytvořil rámec, který předpokládal sdílení výnosů. Úmluva o regulaci aktivit při využívání nerostných surovin sjednaná v roce 1998 ale nevstoupila v platnost.¹⁸

Nakonec totiž převážila ochrana životního prostředí. Sporadická vegetace a mořští živočichové (velryby, kosatky, tuleni, ryby, kril, ptáci, zejména tučňáci a buňňáci) jsou specifickými křehkými vztahy vázání na prostředí a ohroží je již drobné znečištění. V 1991 v Madridu sjednaný a od roku 1998 uplatňovaný Protokol o ochraně životního prostředí ke Smlouvě o Antarktidě¹⁹ zakotvil vysoký standard ochrany antarktického ekosystému.²⁰ Antarktida se tak stala svého druhu jedinečnou obrovskou přírodní rezervací. Těžba se zapověděla.²¹

Smlouva o Antarktidě, Madridský protokol včetně příloh, další mezinárodní smlouvy,²² ujednání, rozhodnutí a doporučení dále uvedených orgánů a struktur vytvořily právní rámec, který si zaslouží nazývat Antarktický smluvní systém (*Antarctic Treaty System*).²³

¹³ Čl. I odst. 1 S. o A.

¹⁴ Čl. V S. o A.

¹⁵ Čl. VII odst. 2, 3, 4 S. o A.

¹⁶ Podrobněji o demilitarizaci Antarktidy ALMOND, Harry H., Jr. *Demilitarization and Arms Control: Antarctica. Case Western Reserve Journal of International Law*. 1985, s. 229.

¹⁷ Výslovně povoluje čl. I odst. 2 S. o A.

¹⁸ Anglicky *Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resources Activities* (CRAMRA). Podrobněji viz VOMÁČKA, V. *Smluvní mezinárodní právo*. In: JANČÁROVÁ, I. a kol. *Právo životního prostředí: obecná část*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 48.

¹⁹ Protokol o ochraně životního prostředí ke Smlouvě o Antarktidě (*Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty*), český překlad vyhlášený v č. 42/2005 Sb. m. s., dále „MP“.

²⁰ Kolektivní reflexi antarktického environmentálního mezinárodního práva zpracovanou na počátku jeho uplatnění poskytuje VERHOEVEN, J. – SANDS, P. – BRUCE, M. *The Antarctic Environment and International Law*. Kluwer Law International, 2001. Český podrobně VÍCHA, O. *Antarktické právo: Mezinárodněprávní a vnitrostátní aspekty ochrany životního prostředí Antarktidy*. *České právo životního prostředí*. 2003, č. 3, s. 5–276.

²¹ Čl. 7 MP.

²² Jsou to smlouvy předcházející MP věnované ochraně vybraných složek antarktického ekosystému, tedy Dohodnutá opatření pro zachování antarktické fauny a flóry (*Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora*) z roku 1964, považovaná za překonaná MP, Úmluva o zachování antarktických tuleňů (*Convention for the Conservation of Antarctic Seals*) z roku 1972 či Úmluva o zachování živých mořských zdrojů Antarktidy (*Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources*) z roku 1980.

²³ Autentickými jazyky S. o A., MP a dalších dokumentů Antarktického smluvního systému jsou angličtina, francouzština, ruština a španělština. V textu se uvádí anglické znění a český překlad, je-li vyhotoven. Česky SLADKÝ, P. *Orgány antarktického smluvního systému a účast ČR na jejich činnosti*. *Právník*. 2006, č. 11, s. 1318–1338.

Okruh zapojených států vzrostl z 12 států provádějících v 50. letech 20. století antarktický výzkum²⁴ na 54 státy.²⁵ Připojit se může každý členský stát Organizace Spojených národů.²⁶ Konzultativní status (hlasovací právo) však mají pouze státy, jež se na antarktickém výzkumu podílejí expedicemi a nyní hlavně provozem stanic, jež jako významné uznají další státy.²⁷

Zdá se, že nepřívětivost Antarktidy vede státy ke spolupráci. Žádný stát světa totiž neprovádí polární výzkum na vlastní pěst, natožpak činnosti shrnutým právem zapovězené. Tento rámec by pochopitelně pro takový stát závazný nebyl. Smluvní strany Smlouvy o Antarktidě se však zavázaly odrazovat ostatní státy od takového počínání.²⁸

Antarktický smluvní systém je příkladem vznikání mezinárodní organizace. Do roku 1991 jedou za dva tři roky a posléze každoročně se schází Konference (setkání) států Antarktické smlouvy (*the Antarctic Treaty Consultative Meeting – ATCM*).²⁹ Ochranu životního prostředí pak zajišťuje Výbor pro ochranu životního prostředí (*the Committee for Environmental Protection – CEP*). Organizační zázemí oběma mezivládním grémiím od roku 2004 zajišťuje Sekretariát Antarktické smlouvy (*Antarctic Treaty Secretariat – ATS*).³⁰ Ke každoroční konferenci se běžně přidružují další zainteresované struktury a organizace.³¹

Dokumentace konference, respektive sekretariátu dokladuje soustavné projednávání antarktických záležitostí, včetně působení na jednotlivých polárních stanicích. Vzniká tak svébytný správní režim pro Antarktidu, zejména územně-stavební normy, specifické standardy ochrany antarktického ekosystému včetně posuzování vlivů na životní prostředí (*environment impact assessment – EIA*) a kooperace pro vyšší bezpečnost polárníků.

Objevování Antarktidy bylo dílem Evropanů. Dodnes mají evropské státy významný podíl na výzkumu Antarktidy a tak také na její správě. Evropská unie samotná se však přímo angažuje omezeně. To lze vysvětlit skutečností, že přítomnost řady těchto evropských států předcházela vzniku Evropských společenství. Středo- a východoevropské státy vesměs zahájily antarktické působení ještě jako socialistické státy. Antarktická agenda přesto či snad právě proto dokáže být předmětem vnitřního kompetenčního sporu.³² Ani

²⁴ Argentina, Austrálie, Belgie, Chile, Francie, Japonsko, Nový Zéland, Norsko, Jihoafrická unie (dnes Jihoafrická republika), Sovětský svaz (dnes Rusko), Velká Británie a Spojené státy americké.

²⁵ K uvedeným státům přibýly Bělorusko, Brazílie, Bulharsko, Česko (dříve jako Československo), Čína, Dánsko, Ekvádor, Estonsko, Finsko, Guatemala, Indie, Itálie, Island, Kazachstán, Kanada, Kolumbie, Kuba, Korea (jižní), Korea (severní), Maďarsko, Mongolsko, Monako, Německo (původně samostatně jak Spolková republika Německo, tak Německá demokratická republika), Nizozemsko, Pákistán, Papua Nová Guinea, Peru, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko (dříve jako Československo), Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko, Ukrajina, Uruguay a Venezuela. Vývoj není důsledkem pouze přístupu dalších států, nýbrž také jejich rozdělení a spojování.

²⁶ Čl. XIII odst. 1 S. o A.

²⁷ Čl. IX odst. 2 S. o A. Vedle 12 původních smluvních stran S. o A konzultativní status získaly Polsko (1977), Německo (1981, též Německá demokratická republika 1987), Indie a Brazílie (1983), Čína a Uruguay (1985), Itálie (1987), Španělsko, Švédsko (1988), Peru, Korea (jižní) a Finsko (1989), Ekvádor a Nizozemsko (1990), Bulharsko (1998), Ukrajina (2004) a jako poslední Česko (2014).

²⁸ Srovnej čl. X S. o A. Smluvní strany se v mezích Charty Spojených národů zavazují odrazovat „kohokoli“ od činnosti v Antarktidě neslučitelných s touto smlouvou.

²⁹ Čl. IX odst. 1 S. o A. svolával první setkání v australské Canberře. Přehled setkání ATCM viz <<https://www.ats.aq/devAS/Meetings?lang=e>>.

³⁰ Založený prostřednictvím Measure 1(2003) ATCM XXVI. v Madridu.

³¹ Vědecký výbor pro antarktický výzkum (*the Scientific Committee on Antarctic Research – SCAR*) a Rada manažerů národních antarktických programů (*the Council of Managers of National Antarctic Programs – COMNAP*). Obě struktury odrážejí určitou míru samostatnosti národních programů výzkumů v Antarktidě.

³² Rozsudek C-626/15 a C-659/16 *Evropská komise proti Rada Evropské unie* ze dne 20. 11. 2018. Evropská komise neuspěla ve snaze převzít vyjednávání ohledně ochrany mořských zdrojů ve Wedellově moři v rámci výlučné kompetence Evropské unie v oblasti mořského rybolovu dle čl. 3 odst. 2 Smlouvy o fungování Evropské unie. Rozsudek hojně odkazuje na mezinárodní antarktické smlouvy.

Organizace Spojených národů se zde neangažuje bezprostředně. Rozvojové státy neuspěly ve snaze jejím prostřednictvím přeznačit Antarktidu na společné dědictví lidstva.³³ Antarktický smluvní systém zůstává klubem států vypravujících polární expedice a provozujících polární stanice.

4. Lidé

Počty lidí v Antarktidě se nestanovují snadno. Nikdo zde nežije celý život. Antarktida nemá obyvatele v obvyklém slova smyslu. Narození desítky miminek na argentinské stanici-osadě *Esperanza* a chilské *Villa la Estrellas* bylo politickou symbolikou. Pobývají zde vědci, technici a další odborníci. Rodiny jsou výjimkou. Mnohé naznačuje, že pro jednotlivce zde pobývajících se vžilo zvláštní slovo polárník/polárnice.

Počet polárníků každoročně kolísá. Během druhého desetiletí 21. století jich za kratičkého antarktického léta bývají zhruba čtyři tisíce. Převažuje působení na padesátce polárních stanic,³⁴ pro potřeby delších výprav do terénu existují desítky refugií a tábořišť. Americká *McMurdo* je nejlidnatější, v létě má až tisíc polárníků. Další stanice hostí desítky, nanejvýš stovky polárníků. Zmínku zaslouží rovněž americká stanice *Amundsen-Scott* přímo na jižním pólu a ruská (dříve sovětská) stanice *Vostok* ve vnitrozemí východní Antarktidy poblíž pólu nedostupnosti, kde se naměřil rekordní mráz. Některé další polární stanice se ještě zmíní. Další tisícovka polárníků se plaví v jižních mořích na vědeckých lodích. Během polární zimy počet polárníků klesá pod tisícovku.³⁵ Při několikaměsíční temnotě v třeskutém mrazu lze totiž vykonávat jen zlomek výzkumných činností. Antarktida zůstává liduprázdná, je to *anekumena*. Pro srovnání dodejme, že nejméně zalidněný světadíl-stát Austrálie má desítky milionů obyvatel.

Organizátoři polárních expedic a šéfové polárních stanic si kolegy vybírají. Prověřuje se zdraví uchazečů. Tito podstupují určitý výcvik. Pro některé programy se provádějí psychologická vyšetření. Pokud si někdo v Antarktidě počíná problematicky, je konfliktní či se u něj projeví psychické či somatické potíže, tak se při nejbližší příležitosti posílá domů. Nepochybujeme, že též po návratu se posuzuje, kdo se osvědčil a kdo nikoli. Antarktida je světem vybraných jedinců. „Do Antarktidy“ se nenutí. Naopak, mnozí ji touží navštívit.

Dnešní polární stanice provozují veřejné instituce či se jedná o státní programy. Též dřívější subpolární a polární expedice byly státní či měly významnou státní podporu. Za antarktickými objevy a počiny však vždy stáli jedinci tímto zmrzlým světadílem přitahovaní. Všichni tito jednotlivci vynaložili nemalé úsilí a někteří přitom obětovali život.

Antarktidu během letní sezóny – v zimě je tma, takže není co obdivovat – každoročně navštíví řádově desítky tisíc turistů. Většina jsou pasažéři výletních lodí, vybavených pochopitelně pro plavbu v chladných a bouřlivých vodách moří kolem Antarktidy. Australské a jihoamerické aerolinie provozují vyhlídkové lety. Na desítkách jacht se Antarktidě každoročně přiblíží stovky jachtařů. Jenom desítky ultrasportovců však po antarktickém ledovci putují na lyžích či jako horolezci slézají zdejší hory. (Sub)antarktická turistika

³³ Podrobněji BECK, P. The United Nations and Antarctica. *Polar Record*. 1984, s. 137–144.

³⁴ Na internetové prezentaci ATS bohužel není databáze antarktických polárních stanic. Přehled stávajících stejně jako opuštěných antarktických polárních stanic včetně údajů o umístění, stěhování, státu, provozovatelské instituci včetně jejich stěhování, změny provozovatele a dalších důležitých údajů poskytuje heslo *Research Stations in Antarctica* v anglické Wikipedii, přičemž většina polárních stanic má vlastní heslo.

³⁵ Podle <https://www.coolantarctica.com/Antarctica%20fact%20file/science/can_you_live_in_antarctica.php>.

zůstává exkluzivní, mohou si ji dovolit jen bohatí. Během prvních desetiletí 21. století však počet turistů v Antarktidě vsuktu vzrostl. Důvodně se proto zdůrazňuje odpovědná turistika.³⁶

Antarktida je natolik nepřívětivá, že se nikdy nestala útočištěm či úkrytem uprchlíků, běženců, zločinců či pirátů. Do Antarktidy vstupující turisté-dobrodruzi se vnímají jako problém hlavně kvůli obavě o jejich život. Polárníci jsou schopní a ochotní značného nasazení při záchraně vlastních či dalších kolegů v nouzi. Právě proto však na hazardéry nahlížíj podezřívavě.

Dosavadní faktická nedostupnost se zeslabuje. Nastupují tak formální omezení. Státy vyžadují ohlášení cest, ba svým občanům ukládají žádat povolení pro cestu do Antarktidy či ji obklopujících moří. Z povahy věci je však obtížné tato omezení prosazovat. Na jachtě se vybavený a odhodlaný dobrodruh do Antarktidy jistě dokáže dostat.

Objevování břehů Antarktidy stejně jako heroické a mechanické expedice byly záležitostí mužů. Po staletí vlastně ženy nesměly být námořníky. Nepochybujeme, že ve 20. století se řadě žen jejich zájem účastnit se polárních expedic či působit na polárních stanicích rozmluvil, nebyly-li důrazně odmítnuty. Teprve ve druhé polovině 20. století se staly členkami polárních expedic a stanic.³⁷ Ryze mužské společenství je jiné než společenství smíšené. Též v Antarktidě se již objevilo sexuální obtěžování přinejmenším v současném *MeToo* pojetí.³⁸ Lze jen hádat pocity rodiček, které přivedly na svět zmíněnou desítku antarktických miminek.

5. Události

Právní souvislosti událostí, jež se v Antarktidě staly či se mohou stát, jakož také právní rámec každodenního života polárníků jsou důvodem pro zpracování tématu pro právníký časopis.

Antarktida je „životu nebezpečná“. V roce 1819 v Drakeově průlivu ztroskotala španělská válečná loď *San Telmo*. Zahynuly stovky námořníků. Po desetiletích se trosky našly v Antarktidě. Je tak možné, že jako první ji spatřili ztroskotanci, než se stala jejich chladným hrobem. Dramata a tragédie doprovázely heroické výpravy. Zmíněný druhý objevitel jižního pólu zemřel při zpáteční cestě kvůli nepřízni počasí, zklamání a chybám ohledně vybavení.³⁹ Letoun *Air New Zealand* let 901 narazil 28. 11. 1979 za „bílý tmy“ do úbočí antarktické sopky *Erebus*, všech 257 cestujících a členů posádky zahynulo.⁴⁰ Tato tragédie zastavila na desetiletí vyhlídkové lety. Dočíst se můžeme o individuálních tragédiích a řadě dramat.

Státy vyšetřují takové tragédie stanovenými postupy. Může se ukázat něčí zavinění, takže by se mohla vyvozovat správní, soukromoprávní či trestní odpovědnost. Vyšetřování

³⁶ Spolupráci cestovních kanceláří zaměřených na Antarktidu za účelem zajištění bezpečnosti a ohledům vůči životnímu prostředí zajišťuje *International Association of Antarctica Tour Operators*, viz <<http://www.iaato.org>>.

³⁷ Různé informace o ženách v Antarktidě přináší internetová prezentace <<http://womeninantarctica.com>>.

³⁸ WADMAN, Meredith. *Disturbing allegations of sexual harassment in Antarctica leveled at noted scientist*. 6. 10. 2017. Dostupné z: <<https://www.sciencemag.org/news/2017/10/disturbing-allegations-sexual-harassment-antarctica-leveled-noted-scientist>>.

³⁹ Tragédie Scottem vedené expedice *Terra nova* se stala předmětem řady literárních zpracování. Opakovaně se vydávaly Scottovy deníky s dovětkem o smrti všech účastníků při návratu od jižního pólu.

⁴⁰ Pro českého čtenáře ADÁMEK, H. Sopka Mount Erebus je místo nejtragičtější letecké havárie v Antarktidě. Proč k ní došlo? *National Geographic*. 27. 2. 2012. Dostupné z: <<https://www.national-geographic.cz/antarkticky-projekt/sopka-mount-erebus-je-mmisto-nejtragictejsi-letecke-havarie-na-antarktide-proc-k.html?photo=1>>.

v Antarktidě je však náročné a nákladné. Leccos se nepodaří zjistit. Poznání antarktických tragédií a dramát je přitom potřebné též pro poučení.

Přes výběr polárníků a jejich kázeň je pobyt v Antarktidě náročný a dokáže být vyčerpávající. Už se zde spáchaly zločiny – násilí, vraždy, žhářství, respektive vyvstalo podezření na ně.⁴¹ Problémem může být požívání alkoholu či léčiv. Podle brněnských polárníků jsou kritické špatné zprávy z domova. Internet je přinese rychle, návrat bývá však možný až podle plánu.

Řada právem žádaných či organizátory expedic a šéfy polárních stanic učiněných opatření slouží vyvarování se kritických situací, popřípadě zmenšení jejich následků. Zmínit třeba protipožární opatření. Ledová Antarktida má málo srážek, vzduch je suchý. Všimněme si větších vzdáleností mezi budovami a sklady stanic. Moderní výstroj a zařízení pochopitelně tato rizika snižují. Vyzdvihnout třeba moderní komunikační prostředky.

Rostoucí důraz na ochranu životního prostředí klade na polární expedice a stanice vyšší nároky a žádá si odpovídající nakládání s odpady a předcházení úniku paliv či chemikálií.⁴² Zakazuje se některé předměty a látky do Antarktidy vůbec dovážet. Bez vážného důvodu sem nesmějí třeba polystyrenové kuličky a plátky (*polystyrene beads*). Vědci musejí zvažovat, zda dovážené materiály potřebné pro výzkum lze zabezpečit a odstranit. Stejně tak do Antarktidy nesmějí nepůvodní druhy živočichů a rostlin. Dokonce se před výstupem na pevninu čistí podrážky bot, aby se nerozšířily nepůvodní rostliny. Je snaha zabránit zavlečení chorob. Zneškodňují se také zbytky potravin. Některé potraviny se před dovozem do Antarktidy sterilizují. Čtenáře zaujme, že polárníkům již nepomohou tažní psi,⁴³ kteří v minulosti potrhali množství tučňáků. Nedostatky při dodržování ekologických standardů jsou dalším důvodem nedůvěry vůči amatérským polárníkům.

Antarktický smluvní systém na území Antarktidy vymezuje nejen zvláště chráněná území (*Antarctic Specially Protected Area – ASPA*) jako rezervace v úzkém slova smyslu, ale také uznává historická místa a památníky (*Historic Site or Monument – HSM*) a stanoví území zvláštní správy (*Antarctic Specially Managed Area – ASMA*), kde je potřeba společná správa.⁴⁴

Polární expedice a stanice potřebují potraviny, léky, výstroj, nástroje, vybavení domácnosti polárníků, palivo na topení a výrobu elektřiny, přístroje pro vědecký výzkum a také stavební materiál. Budovy se sestavují z prefabrikátů. Materiál musí být nadstandardní. Je tak drahý, stejně jako jeho doprava. Ne vždy se jí kvůli počasí podaří zajistit v plánovaném rozsahu. Pečlivě se tak zvažuje, co se veze s sebou. Přeprava vybavení přes jiné státy je předmětem celních kontrol.⁴⁵ Leccos se dokoupí v zemích jižní polokoule.

Na místě se však již nekoupí nic. Polární stanice si vyměňují či obchodují zásoby vzácně, nanejvýš zapůjčují vybavení. Vzdálenosti mezi mnohými stanicemi jsou koneckonců značné. Hotovost tak má v Antarktidě malý význam.⁴⁶

⁴¹ Přehled zločinů, podezřelých případů a problematických aktivit poskytuje pěkně zpracované heslo v anglické Wikipedii *Crime in Antarctica*.

⁴² Příloha III k MP – odstraňování odpadu a nakládání s odpady (*waste disposal and waste management*).

⁴³ Čl. 4 odst. 2 přílohy II k MP.

⁴⁴ Příloha V k MP.

⁴⁵ V případě výpravy s vybavením obstaraným v Česku se jedná o vývoz z Evropské unie. Průvoz přes Argentinu či Chile je bezcelní jako jiné průvozy. Antarktida totiž není státem (či celním územím), který by uplatňoval cla. Dovoz do ní je tedy bezcelní. Vývoz z Česka znamená osvobození od daně z přidané hodnoty. Návrat vybavení – lze předpokládat, že méně či více opotřebovaného – do Česka je za určitých okolností v režimu zpětného dovozu. Nepotřebné věci a odpad se vozí zpět a jejich likvidace podléhá kontrole. Mé poděkování za zvažování celních a daňových aspektů zaslouží kolegyně JUDr. Dana Šramková, Ph.D.

⁴⁶ Toliko na americké velezákladně *McMurdo* jsou bankomaty.

Demilitarizace byla zmíněná. Na stanicích není ani profesionální policie. Při kritické situaci je tak nezbytná svépomoc kolektivu. Antarktičtí polárníci si neberou zbraně. Na pevnině nejsou divoká zvířata. Lov mořských savců ani rybolov není – oproti Arktidě – obživou. Zvířata se naopak těší ochraně. Není tak důvod mít ani lovecké zbraně včetně harpun.

V Antarktidě také chybějí hasiči, zdravotnická záchranná služba či horská služba jako stálá služba na zavolání. Polárníci musejí být připraveni se postarat o sebe sami. Na větších polárních stanicích se nicméně vytvářejí požární a záchranářská družstva. Důležitým členem polárních stanic je tak lékař. Někdy dokáže situace být skutečně dramatická.⁴⁷

Antarktické právo pochopitelně vyzdvihuje stav nouze jako ospravedlnění porušení environmentálních standardů.⁴⁸

Působení v Antarktidě je riskantní nejen pro člověka, ale také vybavení. Přes vysoké ceny kvalitního vybavení lze předpokládat, že výrobci odmítají nést odpovědnost za jejich selhání, natožpak za jím vzniklé škody. Drahé je pojištění vybavení dopraveného do Antarktidy, není-li toto riziko prostě nepojistitelné. Pojištění polárníků samotných je pochopitelně též drahé. Újma na životě či zdraví je tak více než jinde rizikem jednotlivců, když je nepřevezme stát.

Nezbytná je samostatnost na místě. Zároveň se polární stanice a expedice neobejdou bez zásobování. Současné technologie neumožňují polárním stanicím a expedicím soběstačnost. V Antarktidě nelze vyrobit palivo, potraviny (pěstování zeleniny ve sklenicích je nanejvýš doplňkem a problematický je dovoz zeminy) ani další materiál.

Lze očekávat, že polárníci mají zázemí ve stovkách spolupracovníků doma. Samotní polárníci věnují mnoho času přípravě na cestu a zpracování výsledků doma. Jak bylo uvedené, na místě mají peníze omezené užití. Musejí být však připravené pro zabezpečení polárníků obstaráním potřebného materiálu a služeb v našem světě.

Námořní kapitáni stejně jako vůdci pozemních objevitelských výprav pečlivě vedli deníky. Jejich zápisy svědčí o postupu, objevech všeho druhu, ale také dramatech a tragédiích. Šanony si však polárníci do Antarktidy nebrali. Ani na dnešních polárních stanicích se příliš neúřaduje. Nepochybně, že antarktické polární stanice využívaly vždy ty nejlepší telekomunikační technologie. Po roce 2000 se tak též do Antarktidy dostal internet.⁴⁹ Jeho prostřednictvím je možné vyřizovat leccos. Nepochybně však, že vedoucí polárníci vyřizují všemožné záležitosti hlavně při přípravě expedice a po návratu z ní. Úřadům se předkládají zprávy.

Rovněž mezinárodní správa Antarktidy se zajišťuje odjinud. Každoroční jednání se odehrávají v nejrůznějších městech smluvních stran. Sekretariát antarktické smlouvy sídlí v Buenos Aires.⁵⁰ Blízká Argentina vznášející územní nároky byla určitě dobrou volbou, protože je žádoucí její vysoké zapojení do mezinárodní spolupráce.

Smlouva o Antarktidě sice stanoví, že spory při souhlasu stran rozhodne Mezinárodní soudní dvůr Organizace Spojených národů.⁵¹ V Haagu však poté Antarktida tématem

⁴⁷ Zmínit lze legendární operaci zánětu slepého střeva, kterou s pomocí druhů na sobě samém provedl v roce 1961 sovětský polárník-lékař Leonid Rogozov.

⁴⁸ Čl. 7 Přílohy I, čl. 2 Přílohy II, čl. 12 Přílohy III, čl. 7 Přílohy IV a čl. 11 Přílohy V MP.

⁴⁹ Antarktida má jako jiná území přidělenou vlastní internetovou doménu nejvyššího řádu .aq. Ta hostí mimo jiné internetovou prezentaci Sekretariátu Antarktické smlouvy <<http://www.ats.aq>>.

⁵⁰ Dle Measure 1 (2003), které přijala XXVI. ATCM v Madridu.

⁵¹ Čl. XIII odst. 2 S. o A.

sporu přímo nebyla. Patrně to platí pro arbitráž předpokládanou Madridským protokolem.⁵² Státy Antarktického smluvního systému se zjevně svedou domluvit. Lze koneckonců předpokládat, že při určování národních antarktických politik mají značný vliv sami vedoucí polárníci.

V Antarktidě nesídlí žádná kancelář Antarktického smluvního systému jako mezinárodní správa, natožpak jakýkoli antarktický soud, a tedy ani žádná advokátní kancelář. Nelze předpokládat, že by mezi polárníky byli právníci více než ojedinele. Takže vlastně není tak opovržlivé, že tento text píše někdo, kdo v Antarktidě nebyl a nebude.

Antarktický smluvní systém jsou závazky států. Vůči jednotlivcům jej musí zprostředkovat státy jako smluvní strany příslušných mezinárodních smluv. Lze si představit jejich přímé použití na základě inkorporační ústavní či zákonné klausule.⁵³ Leccos však je třeba rozpracovat, zejména vymezit postihy. Některé státy přijaly pro Antarktidu zvláštní předpisy. Tyto řeší vesměs především zvláštnosti pobytu v jižní polární oblasti. Právo států se uplatní obecně. Tím není jen správní právo, například na ochranu životního prostředí, ale také trestní právo.⁵⁴ Teritoriální jurisdikce se uplatní, dosáhne-li na pachatele stát vznášející územní nároky. Antarktický smluvní systém však žádá zdrženlivost. Namísto toho se postuluje jurisdikce personální. Smluvní strany mají uplatňovat své právo na své občany v Antarktidě.⁵⁵ Vyzdvihnout je třeba rámec mezinárodní právní odpovědnosti za ekologickou újmu.⁵⁶

Podobně si lze představit úpravu soukromoprávních vztahů. Pro Antarktidu se hodí hraniční určovatel *lex patriae* zúčastněných polárníků.⁵⁷ Expedic se však zúčastňují a na stanicích působí zahraniční polárníci. Nejvhodnější je potom určení práva podle státní příslušnosti kolektivu, respektive instituce. Co třeba hraniční určovatelé *lex stationis*, respektive *lex expeditionis*?

Latinská maxima *ubi societas, ibi ius* platí pro Antarktidu, respektive pro činnosti států a jejich polárníků v ní. Podobně jako další příprava polárníků se však složitější vědomé uplatnění předpokládající vyhotovování dokumentů odehrává ve zbylém obydleném světě.

Antarktický smluvní systém je rozsáhlý soubor smluv a rozhodnutí. Propracované jsou zejména standardy ochrany životního prostředí. Národní antarktická legislativa se pochopitelně liší stát od státu. Předpokládejme, že je fragmentární. Neočekávejme minuciózní reflexi antarktického práva, například detailní komentáře. Administrativa je omezená, judikatura chybí. Antarktické právo se týká řádově tisíců polárníků, jednotlivců zároveň rozhodných a ukázněných.

⁵² Na stránkách ATS není dohledatelná žádná agenda *Arbitral Tribunal*.

⁵³ V případě Česka tedy čl. 10 Ústavy České republiky inkorporující mezinárodní smlouvy, s jejichž ratifikací vyslovil souhlas zákonodárny sbor, nýbrž též § 3 odst. 1 zákona č. 276/2003 Sb., o Antarktidě, jehož formulaci „Osoby uvedené v § 1 odst. 2 písm. a) a b) (dále jen „české osoby“) jsou povinny chovat se v souladu se Smlouvou, Protokolem a s dalšími mezinárodními závazky týkajícími se Antarktidy, kterými je Česká republika vázána.“ lze považovat za inkorporaci antarktického mezinárodního práva nad rámec citované ústavní klausule.

⁵⁴ K problematice vyšetřování sporných úmrtí jako možných zločinů v Antarktidě např. SCOTT, K. N. Managing Sovereignty and Jurisdictional Disputes in Antarctic: The Next Fifty Years. *Yearbook of International Environmental Law*. 2009, sv. 1, s. 3–40.

⁵⁵ Čl. VIII odst. 1 S. o A.

⁵⁶ Čl. 16 MP rozpracovává příloha VI schválená na XXVIII. ATCM ve Stockholmu v roce 2005. Podrobná úprava žádá, aby provozovatelé polárních stanic a turisté nesli odpovědnost za újmu na životním prostředí, přičemž nástrojem zajištění jejich odpovědnosti má být pojištění (čl. 11) a vytváří se rezervní fond (čl. 12). Diskutovat lze o míře odpovědnosti států jako smluvních stran antarktického smluvního systému za počínání jejich občanů, respektive za dozor nad nimi.

⁵⁷ V případě Česka srovnaj § 33 zákona č. 276/2003 Sb., o Antarktidě a o změně některých zákonů, dále „z. o A.“, „Působnost českého práva – Na české osoby se v Antarktidě vztahují ustanovení zákonů a dalších právních předpisů České republiky stejně jako na jejím státním území, nestanoví-li tento nebo jiný zákon nebo mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána, jinak.“

6. Obdoby

Při zmínkách úpravy obdobných jevů laici postrádají trpělivost. Nicméně při vytváření práva – alespoň kontinentální tradice – se porovnává běžně. Právní úprava pro jeden účel se napodobuje pro účely obdobné. Zohlednění podobných úprav napomůže též při výkladu.

Jako první obdoba nás jistě napadne oblast severního pólu neboli Arktida. Jsou zde však zásadní rozdíly. Antarktida je vzdálený zmrzlý kontinent, zatímco střed Arktidy tvoří Severní ledový oceán, Evropa, Asie a Amerika tvoří její okraj. Evropané do Arktidy vstoupili před staletími. Na jejím okraji se po staletí lovily ryby a mořští savci.

Antarktidě se podobá ledovcovým štítem hlavně Grónsko. Zde je však domorodé osídlení. Kolonizovalo je Dánsko. Ve 20. století Grónsko získalo samosprávu. Přes patrné nerostné bohatství je inuitská (eskymácká) společnost křehká. Nezávislost je dosud velké sousto. Jakkoli nyní byl americký prezident za vyjádření zájmu koupě oprávněně peskovan, v minulosti se právě tento obchod zvažoval. Norsko se pokoušelo kolonizovat neobydlený severovýchod Grónska, to však zavrhl Stálý soud mezinárodní spravedlnosti.⁵⁸ Podobně byla nejistá norská svrchovanost nad Špicberky. Jedinečná mezinárodní úprava nakonec Norsku přikázala demilitarizaci a dalším státům umožnila výzkum či těžbu.⁵⁹ Díky expedici se Země Františka Josefa jmenuje po proslulém mocnáři, nicméně Rakousko-Uhersko mající jen středozemní pobřeží a vyvíjející jen omezené námořní činnosti se ji nepokoušelo ovládnout. Součástí Ruska se stejně jako Severní země objevená až začátkem 20. století stala díky územní blízkosti.

Ledová pokrývka Severního ledového oceánu se zmenšuje, rovněž ostrovní ledovce odtávají. To otevírá námořní cesty, jimiž se v minulých stoletích nedařilo proplout. Nabízí se těžba šelfových nerostů. Tyto změny se však hlavně nyní vnímají úkorně jako důsledek globálního oteplování. Nelze vyloučit vážné dopady pro blízkou Evropu.

Odlišná je mezinárodní spolupráce.⁶⁰ Není žádné společně spravované území. Arktická rada je mezinárodní organizace, jejímiž členy jsou pouze státy na naznačeném území Arktidy, další státy se připouštějí toliko jako pozorovatelé.

Druhá obdoba jsou moře. Po nich se však lidé plavili po tisíciletí, lovíli ryby a užívali další jejich zdroje. Postupně se prozkoumaly všechna moře a oceány. Námořní cesty byly zásadní nejen pro obchod a migraci, ale též pro expanzi států včetně zmíněného kolonialismu. Soupeřící evropské státy začaly pojmát moře jako společné a volné (*mare liberum*), jakkoli pochopitelně hlídají pobřežní vody. Rostoucí rybolov a využívání dalších zdrojů vedlo k rozšíření dosahu moci za původní pojetí pobřežních vod uznáním výlučné hospodářské zóny. Mezinárodní mořské právo je kodifikované.⁶¹ Námořní dopravu upravuje řada dalších mezinárodních smluv. Každý pobřežní stát má vlastní mořské a námořní právo.⁶²

⁵⁸ *Cour Permanente du Justice Internationale*, arret du 5. 4. 1933.

⁵⁹ Smlouva o uznání svrchovanosti Norska nad souostrovím Špicberky (*Treaty recognising the sovereignty of Norway over the Archipelago of Spitsbergen*) sjednaná 9. 2. 1920 v Paříži. Smluvní stranou se stalo též Československo.

⁶⁰ K politickým poměrům v Arktidě včetně právních otázek lze doporučit publikace slovenské autorky-pedagožky Doroty Harakalové, např. HAKALOVÁ, D. Právne režimy v Arktíde. *Medzinárodné vzťahy 2018*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave. Vydavateľstvo EKONÓM, 2018, s. 212–220.

⁶¹ Úmluva Organizace Spojených národů o mořském právu (*United Nations Convention on the Law of the Sea – UNCLOS*), český překlad sdělení č. 240/1996 Sb.

⁶² Pro českého čtenáře např. ONDŘEJ, J. *Právní režimy mořských oblastí: srovnání s kosmem a Antarktidou*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. Jak název uvádí, autor pohledem mořského práva hodnotí rovněž režim Antarktidy. Kniha tak představuje soudobé tuzemské zpracování antarktického práva.

Moře si zaslouží zmínku, protože Antarktidu obklopuje. Je to Jižní oceán s jednotlivými moři, respektive Atlantický, Indický a Tichý oceán.⁶³ Doprava na polární stanice se běžně děje po moři. Jediný přístav má americká stanice *McMurdo*, ostatní pobřežní stanice mají toliko kotviště pro čluny dopravující náklady od lodí. Pro účely společné správy se Antarktida vymezuje včetně moří jako oblast na jih od 60. rovnoběžky.⁶⁴

Jestliže Antarktida postrádá dodnes hospodářské využití, tak to neplatí pro ji omývající moře. Již před stoletím se zde lovily velryby a ploutvonožci, nyní zejména hlavonožci a kril (drobní koryšši). Obecné právní rámce se tak prolínají.⁶⁵ Nadto existuje zvláštní právní rámec pro ochranu mořských zdrojů kolem Antarktidy.⁶⁶

Polární expedice a stanice se podobá námořní lodi na širém moři vzdáleností od státního území a tedy jeho moci. Kapitán námořní lodi tak má určité pravomoci, v minulosti směl dokonce posádku trestat na hrdle. Polární expedice byly ale jedinečné, aby státy upravovaly vztahy mezi jejich členy. Pro kolektivy na polárních stanicích však obdobná uspořádání některé státy angažující se v Antarktidě stanovují.

Třetí obdobou je vzdušný prostor. Letadla v něm však vydrží pouhé hodiny, navíc hrozí jejich pád. Z nebe ve 20. století padaly bomby. Letadlo lze ale také sestřelit. Státy si tedy prosadily svrchovanost nad vzdušným prostorem.

Letadlo je rychlý způsob dopravy do Antarktidy ze zemí jižní polokoule a do nich. Na místě jsou důležité vrtulníky. V Antarktidě chybějí standardní letiště (*airport*). Významné polární stanice však mají přistávací dráhy na vyčištěném povrchu (*airstrip*), jinde se přistává na sněhu a ledu a startuje se z něj. Létání v mrazu, tmě a mlze má svá úskalí. Provoz nad Antarktidou je pochopitelně malý, přesto se kvůli bezpečnosti musí sledovat obdobně jako nad širým mořem. Mezinárodní ráz letectví jej předurčuje k rozsáhlé mezinárodní úpravě.⁶⁷

Čtvrtá obdoba je vesmír. Na Zemi je Antarktida nejvíce nehostinné dostupné místo. Vesmír je však nehostinný daleko více. Je tam vakuum, stav beztlíže, třeskutá zima a smrtelné záření. Kosmonauté musejí pobývat v lodi či ve skafandru. Hrstkou kosmonautů zabezpečují stovky lidí na Zemi. Lety na Měsíc byly vrcholem kosmických závodů. Jejich 50. výročí však hlavně ukázalo meze pilotované kosmonautiky. Kosmonautika je drahá. Praktické využití je omezené. Dříve očekávaná kolonizace vesmíru je v nedohlednu. Setkání s mimozemským životem, či dokonce civilizací by byl šok. Nic mu ale nenasměd-

⁶³ Jižní (ledový) oceán (*Southern Ocean, Austral Ocean*) vymezený stykem studené a méně slané vody a teplejší vody zmíněných oceánů totiž nepředstavuje všeobecně uznávané vymezení. Jednotlivá moře (ve směru hodinových ručiček) jsou Wedellovo, Lazarevovo, Riiser-Larsenovo, Kosmonautů, Spolupráce, Davisovo, Mawsonovo, D'Urvilleovo, Samovo, Rossovo, Amundsenovo a Bellingshausenovo.

⁶⁴ Čl. VI S. o A. Angličtina rozlišuje *Antarctic* jako oblast jižního pólu a *Antarctica* jako světadíl. Toto rozlišení je možné též v češtině jako Antarktis and Antarktida, málokdo si je uvědomuje.

⁶⁵ Podrobně např. OXMAN, B. H. *Antarctica and the New Law of the Sea*. *Cornell International Law Journal*. 1986, sv. 19, č. 2, čl. 4. Dostupné z: <<https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol19/iss2/4>>.

⁶⁶ Úmluva o zachování živých mořských zdrojů Antarktidy (*Convention on the Conservation of Antarctic Marine Living Resources – CCAMLR*), sjednaná v roce 1980 a vstoupila v platnost v roce 1982. Cílem byla zejména ochrana stavu krilu (drobní koryšši) před nadměrným výlovem, neboť tento je důležitý pro další mořské živočichy. Úmluva nemá úplné stejné okruh smluvních stran než S. o A. a MP, smluvními stranami jsou některé státy jižní polokoule, jejichž souhlas s omezením výlovu byl patrně výsledkem tlaku v rámci rozvojové pomoci. Prosazování standardu napomáhá komise se sídlem v Hobartu, Tasmánie, Austrálie.

⁶⁷ Zejména Úmluva o mezinárodním civilním letectví (*International Civil Aviation Convention*) sjednaná v roce 1944 v Chicagu (běžně Chicagská úmluva), český předklad viz 147/1947 Sb. z. a n. Spolupráci států na poli civilní letecké dopravy slouží Mezinárodní organizace civilního letectví (*International Civil Aviation Organisation*) se sídlem v Montrealu. Do značné míry stranou úpravy však stojí provoz státních (tj. vojenských, policejních apod.) letadel, zde zůstává státům zachovaná svrchovanost nad vzdušným prostorem. Dopravu do Antarktidy zabezpečují zhusťa právě tato státní letadla.

čuje. Cesty mimo sluneční soustavu by trvaly generace. Pokud nyní automaty a roboti provádějí rutinní činnosti, tak ve vesmíru se jejich užití nabízí. Tyto poměry odráží mezinárodní vesmírné právo.⁶⁸

Mezi vesmírem a Antarktidou jsou zaznamenáníhodné souvislosti. Polárníci by nám určitě dovedli uvést, jaké jsou možnosti a meze automatizace jejich činností. Spojení Antarktidy s obydleným světem zajišťují satelity. Na polárních stanicích ve vnitrozemí Antarktidy pod čistou oblohou bez oblačnosti se provádějí též astronomická pozorování.

7. Budoucnost

Před desítkami milionů let v Antarktidě byly pralesy. V budoucnu zde zase může rozkvést život. Lidská civilizace trvá jen několik tisíciletí. To už byla Antarktida liduprázdná. Nikdo zde nebyl před pouhými dvěma sty lety.

Lidstvo se znova ocitá na křižovatce. Je možné, že klimatické změny podobu civilizace změní během několika desítek let. Nikdo si netroufá odhadovat, co bude za stovky let. Stát jako takový je křehkým uspořádáním společností, pouhý náš „stan v divočině“. Zásadní změny společnosti jej svedou zničit. Právo je jen jedním nástrojem takového státu, je tedy též pomíjivé.

Leckteré mezinárodní smlouvy se sjednávají na dobu určitou. Mnohé další lze vypovědět. Právní režim se však může rozpadnout pro neshodu států či selhání státu. Do hry může vstoupit některý z dosud nezúčastněných států vlastním přístupem. Pro Antarktický smluvní systém byl zakotven mechanismus revize po 30 letech,⁶⁹ který v 90. letech vyústil v Madridský protokol.

Militarizace Antarktidy snad nehrozí, nejeví se totiž výhodná. Arktida se v tomto ohledu odlišuje, neboť byla vlastně prostorem mezi svářícími se velmocemi a dnes je dostupnější.

Antarktida se spíše hrozí ocitnout se v hledáčku těžařů. Suroviny však zatím nepodražily tak, aby se začal provádět skutečný hornický výzkum. Klimatické změny přinášejí tlak na omezení spotřeby fosilních paliv. Lze si tak spíše představit těžbu nějaké vzácné suroviny, pokud by nebyla dostupná jinde, třeba některého vzácného kovu. Nejvíce představitelná je nyní těžba ropy v antarktickém šelfu. V roce 2048 se nicméně otevře možnost pro přehodnocení zákazu těžby.⁷⁰

Polární expedice a stanice jsou energeticky náročné (letecká a lodní doprava, vytápění a výroba elektřiny diesellovými generátory). Též kvůli ekologickým důvodům polárníci na antarktických stanicích instalují obnovitelné zdroje energií. Nabízí se zejména – během antarktického léta – trvalý sluneční svit pro ohřev vody a výrobu elektřiny pomocí fotovoltaických článků.

Polárníci sledují globální oteplování. V Arktidě jsou jeho projevy výrazné, projevují se rovněž v Antarktidě. Ledovce se zmenšují. Již zvyšování hladiny Světového oceánu o centimetry znamená hrozbu milionům lidí. Roztání celého antarktického ledovcového štítu –

⁶⁸ Zejména Smlouva o zásadách činnosti států při výzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles (*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*), sjednaná v roce 1967 v Londýně, Moskvě a Washingtonu a platná od stejného roku, český překlad vyhláška MZV 40/1968 Sb.

⁶⁹ Čl. 12 S. o A.

⁷⁰ Viz čl. 25 MP.

a objemem desetinnového grónského patrně ještě dříve – by zvýšilo hladinu moří o desítky metrů. To by znamenalo zatopení značné části obydlené souše, jíž obývají miliardy lidí. Dokonce při katastrofických scénářích by to však mělo trvat tisíce let. Nyní Antarktida klima stabilizuje.

Bedlivě se sledovala rovněž ozonová díra, jež představovala riziko pro zdraví na jižní polokouli, právě v Antarktidě představovala pro polárníky další riziko. Tuto hrozbu se snad díky mezinárodně sjednanému omezení emisí freonů⁷¹ daří zažehnat.

8. Češi

Československo sice nebylo mezi původními smluvními stranami Smlouvy o Antarktidě, připojilo se však již v roce 1962 jako první další stát.⁷² Česko (stejně Slovensko) bylo jako jeho nástupnický stát její smluvní stranou od svého vzniku. V roce 2014 byl Česku díky polární stanici přiznán konzultativní status.⁷³ V roce 2019 Praha hostila XLII. Konferenci států Antarktické smlouvy (ATCM) a XXII. Zasedání Výboru na ochranu životního prostředí (CEP).⁷⁴

V Antarktidě působí hlavně velmoci a sousední státy. Méně lidnatých dalších států není mnoho. Nový Zéland je blízko. Norsko, Švédsko a Finsko jsou arktické státy. Překvapí Bulharsko, to má ale moře. Česko je jediný vnitrozemský (*landlocked*) stát s konzultativním statutem.

Jaké jsou příčiny tohoto našeho výsadního postavení? Pro polární výzkum je předpokladem robustní tuzemská přírodověda. Čeští vědci dosáhli řady úspěchů. Nezbytnou přísadou je však též cestovatelské zaujetí. Češi vždy cestovali do nejbližších koutů světa. Rovněž nyní jsou Češi čilí turisté. Pozoruhodná je česká touha po moři. Čechoslováci žádali koridor a plánovali tunel na Jadran. Versailleská smlouva poskytla Československu přístavní zónu v Hamburku. Ze všech vnitrozemských států mělo největší obchodní loďstvo socialistické Československo. Důvodem byl jistě státní zahraniční obchod, patrná však byla touha plout po moři. Antarktida se zdá být nejzazším cílem tohoto zaujetí.⁷⁵

Českoslovenští vědci vyvíjeli snahy vybudovat polární stanici již od 60. let 20. století. Záměry však opakovaně troskotaly pro nedostatek peněz. Mnozí čeští vědci alespoň pobývali na antarktických stanicích jiných států. Spolupráce s některými se stala soustavou.⁷⁶

Vhodné místo pro českou stanici se hledalo od roku 2001. Umístění a podoba si žádaly svolení v rámci Antarktického smluvního systému. Mendelova polární stanice se nachází na Ostrově Jamese Rosse (*James Ross Island*) blízko Antarktického poloostrova. Vědci Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity polární stanici

⁷¹ Vídeňská úmluva na ochranu ozonové vrstvy z roku 1985 a Montrealský protokol o látkách, které poškozují ozonovou vrstvu z roku 1987, představují základ mezinárodního práva na ochranu ozonové vrstvy.

⁷² Viz vyhláška Ministra zahraničních věcí č. 76/1962 Sb., o Smlouvě o Antarktidě.

⁷³ Dle rozhodnutí ATCM v Bruselu 29. 5. 2013 s účinností od 1. 4. 2014 na základě žádosti dle usnesení vlády ČR č. 280 ze dne 17. 3. 2013.

⁷⁴ 1.–11. 7. 2019. Internetová prezentace dostupná z: <<https://atcm42-prague.cz/>>. Při této konferenci-setkání se sešly rovněž další přidružené polovládání a nevládní struktury. Již v roce 2018 se v Brně sešel COMNAP (výše).

⁷⁵ Pro úplnost lze dodat, že Jihočeská univerzita provádí výzkum rovněž na Špicberkách, na Stanici Josefa Svobody v lokalitě Petuniabukta v chatě původně sloužící ruskému (sovětskému) podniku Arktikugol.

⁷⁶ Literárně-fotografické zpracování přítomnosti našinců na ledovém světadílu poskytuje knížka ADÁMEK, H. *Češi v Antarktidě*. Praha: freytag & berndt, 2010.

vybudovali v letech 2004–2007. Iničiátorem a organizátorem výstavby a vedoucím každoročních pobytů byl klimatolog a meteorolog profesor Pavel Prošek (nar. 1940).⁷⁷ Česká polární stanice nese jméno světoznámého moravského přírodovědce. Opat brněnského kláštera Gregor Johann Mendel (1822–1884) zformuloval zákony dědičnosti.⁷⁸

Mendelova polární stanice je sezónní. Využívat během antarktického léta ji může až dvacítko polárníků. Stanici tvoří hlavní budova a kontejnerové sklady. Součástí je pocho-pitelně patřičné vybavení pro činnost mimo stanici: čluny, terénní vozidla, laboratoře. Stanice se snaží snížit potřebu paliva obnovitelnými zdroji energie.⁷⁹

Výstavba stanice si vyžádala zhruba 70 milionů Kč. Tuto investici poskytli stát. Každoročně je potřeba 10 milionů Kč na provoz. Státní financování české vědy je přitom labilní. Bez podpory vedení fakulty a univerzity by stanice nevznikla. Jak poznali sami polárníci, tato podpora má své meze. Ty se vyjeví, když se rozhoduje, zda určité peníze dostane antarktický výzkum, nebo jiná výuka, výzkum či další činnost. Netřeba zastírat, že mnozí brněnští akademici byli a jsou vůči polárnímu angažmá skeptičtí.

Brněnští polárníci se tak naučili hledat další podporu. Více než na začátku se podílí další české univerzity stejně jako ústavy Akademie věd České republiky. Ustálit se muselo hrazení využívání jednotlivými polárníky, respektive jejich institucemi. Každoroční výpravy – plánované vesměs jako tříměsíční (včetně cesty od konce listopadu do půli března) tvoří vedle správců, techniků a lékařů vědci, kteří si zajistí financování granty na své výzkumné projekty či sponzory. V roce 2015 jela do Antarktidy minimální expedice. Na české polární stanici tak působili cizí polárníci, vesměs ze států postrádajících vlastní polární stanici.

Český antarktický výzkumný program (*Czech Antarctic Research Program*) je současná organizace aktivity Masarykovy univerzity při provozu Mendelovy polární stanice.⁸⁰ Struktury se proměňovaly v závislosti na financování. Zmínit zaslouží *CzechPolar*,⁸¹ respektive Česká antarktická výzkumná infrastruktura (*Czech Antarctic Research Infrastructure*).⁸² Zprostředkování sponzoringu slouží Český antarktický nadační fond.⁸³ Pozoruhodnou výzkumnou, výdělečnou a propagační činností je testování výrobků, zejména oblečení a bot. Ty výrobky, které obstojí, smějí nést ochrannou známku „Testováno v Antarktidě“.⁸⁴

⁷⁷ Dalšími významnými polárníky z Masarykovy univerzity jsou vedle zmíněných úvodem doc. Mgr. Daniel Nývlt, PhD. (geologie, paleogeografie), prof. Ing. Miloš Barták, CSc. (biologie rostlin), a doc. Mgr. Kamil Láška, Ph.D. (meteorologie, klimatologie, fyzická geografie).

⁷⁸ Název stanice mohl vyvolávat dojem, že jejím zřizovatelem a provozovatelem je Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, která je (velikostí a věkem) třetí brněnskou univerzitou. Doplnění Masarykovy univerzity do názvu by však vytvořilo jenom zmatek.

⁷⁹ Podrobnosti o technickém vybavení PROŠEK, P. *Czech Polar Reports: Facilities of J. G. Mendel Antarctic station: Technical and technological solutions with a special respect to energy sources* [online]. Brno: 2013-01-02 [cit. 2013-10-13]. Dostupné z: <<https://www.sci.muni.cz/CPR/5cislo/Prosek-web.pdf>> (angličtina).

⁸⁰ Oficiální internetové informace viz <<https://polar.sci.muni.cz/>>. Systematická popularizace českého polárního výzkumu na Facebooku, viz <<https://www.facebook.com/polar.sci.muni.cz>>.

⁸¹ V letech 2010–2015, viz <http://www.czechpolar.eu/index_cz.htm>. Druhou vedoucí českou institucí provádějící polární výzkum je Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Centrum polární ekologie, která provozuje základnu na Špicberkách (výše).

⁸² Viz <<https://www.sci.muni.cz/CAR/>>. Dalšími členy infrastruktury vedle zmíněných brněnských a českobudějovických pracovišť jsou některá další výzkumná pracoviště, např. Laboratoř extrémofilních organismů na Masarykově univerzitě.

⁸³ Český antarktický nadační fond, Palachova 457/29, Poděbrady, IČ: 03315517, zakladatel ing. Dušan Jamný, prezident prof. Pavel Prošek, viz <<http://www.antarcticfoundation.cz>>.

⁸⁴ Podrobnosti viz vlastní internetové stránky <<https://www.testovanovantarktide.cz/>>. Česká ochranná známka je registrovaná u Úřadu průmyslového vlastnictví dle zákona č. 441/2003 Sb., o ochranných známkách, číslo přihlášky 534320.

Pozoruhodná je šíře českého polárního výzkumu. Na obnažených i zaledněných místech ostrova se provádí výzkum projevů dřívější sopečné činnosti, litosférických desek, klimatu a klimatických změn, ultrafialového záření, ekologie sinic, lišejníků a mechů, biodiversity, biochemie ledovců a jezírek. Spojují se tedy geologie, geochemie, paleontologie, geomorfologie, pedologie, klimatologie, meteorologie, ekologie, botanika, zoologie či mikrobiologie. Na testování a změnách staniční infrastruktury se podílí technické vědy. Zveřejnění výsledků slouží mimo jiné vlastní odborný časopis *Czech Polar Reports*.⁸⁵

České antarktické zaujetí dokládá též amatérské polární působení. Cestovatel a spisovatel Jaroslav Pavlíček (nar. 1943) vybudoval na přelomu 80. a 90. let na ostrově Nelson v blízkosti polárními stanicemi posetého Ostrova krále Jiřího (*King George Island*) privátní stanici.⁸⁶ Pobývali zde jako turisté hledající extrémní prožitky, životní filosofii a výcvik v přežití Češi včetně různých celebrit a také cizinci. Dva Češi zde v roce 1994 bohužel zahynuli.

Tato amatérská polární činnost vyvolávala odtažitost oficiálních polárníků a pozornost úřadů. Zakladatel svou antarktickou usedlost prohlašoval za mezinárodní polární stanici *Eco-Nelson*. Státy antarktického smluvního systému ji však měly za českou. Nikdy se nelegalizovala. Provozovatel dlouhodobě nesvedl splňovat ekologické standardy. Nakonec ji v roce 2018 převzal Český antarktický nadační fond. Nyní se odstraňují odpady včetně těch nasbíraných na pobřeží a připravuje se její přestavba, aby mohla posloužit jako refugium pro potřeby výzkumu.⁸⁷

Další Češi se Antarktidě přiblíží zejména v Drakeově průlivu. Patrně jich jsou desítky ročně. Jejich počty neznáme. Výletní lodě stejně jako jachty plují totiž pod cizími vlajkami.⁸⁸

Kvůli problematice amatérské činnosti a zároveň ve snaze zaštitit český oficiální polární výzkum Česko vytvořilo antarktickou legislativu. Zákon o Antarktidě byl již vícekrát novelizován.⁸⁹ Technicko-organizační standardy a formality stanoví prováděcí vyhláška.⁹⁰

Tato legislativa jistě svede vyvolat uštěpačné poznámky ze strany veřejnosti. Copak je třeba mít zákon pro samý konec světa? Posláním právníků je vysvětlovat účel této legislativy. Česko jako stát Antarktického smluvního systému má povinnost zajistit dodržení svých závazků⁹¹ uplatněním jurisdikce vůči svým občanům a institucím činným v Antarktidě.⁹²

⁸⁵ Informace dostupné z: <<https://www.sci.muni.cz/CPR/>>.

⁸⁶ Podle pamětníků byla nicméně před rokem 1989 stanice „pod hlavičkou“ Socialistického svazu mládeže, krátce po roce 1989 se jí mělo dostat určité veřejné podpory ze strany některých ministerstev.

⁸⁷ Podle hesla *Eco-Nelson* v české Wikipedii. Webové stránky Jaroslava Pavlíčka <www.econelson.org> nadále (stav 27. 10. 2019) informují – anglicky a shrnutí v dalších jazycích, nikoli česky – o možnostech pobytu, stejně jako o vesměs českých knihách. Uvedené převzetí se neuvádí.

⁸⁸ Rozumně pro tato přiblížení § 6 odst. 2 z. o. A. (níže) nežádá ohlášení.

⁸⁹ Zákon č. 276/2003 Sb., o Antarktidě a o změně některých zákonů. Novelizace zákony č. 124/2008 Sb., č. 41/2009 Sb., č. 227/2009 Sb., č. 281/2009 Sb. a č. 183/2017 Sb. Všechny však vyvolaly novelizace či rekodifikace jiných zákonů, například novelizace poslední souvisí s rekodifikací přestupkového práva.

⁹⁰ Vyhláška Ministerstva životního prostředí č. 104/2004 Sb., kterou se provádí zákon o Antarktidě č. 276/2003 Sb., vydaná podle § 31 zákona k provedení § 8 odst. 1 písm. i), § 14 odst. 2, § 15 odst. 8, § 16 odst. 12 a § 24 písm. h) zákona.

⁹¹ Srovnej § 1 odst. 1 z. o. A.: „Účelem tohoto zákona je zajistit dodržování mezinárodních závazků České republiky týkajících se Antarktidy, zejména zajistit všestrannou ochranu životního prostředí Antarktidy jako přírodní rezervace zasvěcené míru a vědě v souladu se Smlouvou o Antarktidě (dále jen *Smlouva*) a Protokolem o ochraně životního prostředí ke Smlouvě (dále jen *Protokol*).“

⁹² Pozoruhodný je v této souvislosti odkaz, který učinil Nejvyšší správní soud v rozsudku 1 Ao 7/2011-526 ze dne 21. 6. 2012 ve věci žaloby, respektive kasační stížnosti řady obcí a jednotlivců proti opatření obecné povahy – zásad územního rozvoje Jihomoravského kraje. NSS shledal v § 15 z. o. A. výjimečné vymezení kumulativních a synergických vlivů včetně potenciálních, respektive pokyn je vyhodnotit.

Hlavním účelem legislativy je ochrana životního prostředí. Antarktická agenda tak spadá pod Ministerstvo životního prostředí. Ministerstvo zahraničních věcí zprostředkovává související mezinárodní styky.⁹³ Zákon zakládá oznamovací a povolovací režimy pro přítomnost v Antarktidě a působení v ní.⁹⁴ Sledovat dodržování antarktických standardů má státní pozorovatel.⁹⁵ Zákon stanoví značné pokuty za porušování zmíněných standardů.⁹⁶

Zákon o Antarktidě ukládá uplatnění českého antarktického práva na českých antarktických stanicích a expedicích včetně zúčastněných cizinců.⁹⁷ Uplatní se však rovněž vůči českým občanům působícím v Antarktidě na polárních stanicích a expedicích dalších států. Zde by však při případném střetu určitě převážilo právo příslušného dalšího státu. Obecná klausule⁹⁸ vyvolává úvahy, jaké české právo je v Antarktidě či ve vazbě na ni rozumně uplatnitelné.⁹⁹

Zákon přechází otázky bezpečnosti a pořádku v kolektivu polární stanice či expedice. Zásah proti jednotlivci, který začal být nebezpečný, by se jistě dal považovat za jednání v nouzi.¹⁰⁰ Představitelná je však zřetelnější úprava. Inspirací může být česká legislativa pro námořní plavbu, která se uplatňuje mimo území Česka obdobně jako ta antarktická. Kapitán námořní lodi působí v případě potřeby jako státní úředník a policista.¹⁰¹ Na Mendelově polární stanici naštěstí zatím neměla nastat žádná vypjatá situace, ve které by byly potřeba velitelské pravomoci. Patrně však takový rámec čestí polárníci sami nechtějí. Obtížný se ukazuje být rovněž dohled státu. Zmíněný ministerský pozorovatel jako člen mezinárodního inspekčního týmu navštívil některé další polární stanice na Antarktickém poloostrově, na Mendelovu polární stanici se však kvůli nepřízní počasí nedostal.

Jako vnitrozemský stát Česko nezajistí svou antarktickou stanici námořnictvem. České polární působení je vůbec zcela civilní. Armáda České republiky se na něm nepodílí.¹⁰² Řešením je spolupráce s Argentinou a Chile. Jejich lodě a vrtulníky převážejí naše polárníky do Antarktidy a zabezpečují dopravu materiálu. Na sousedním Seymour Island je argentinská stanice *Marambio* s přistávací dráhou a vrtulníky. Pro zabezpečení této

⁹³ § 7 odst. 1 ve spojení s § 24 z. o A. (MŽP), respektive § 25 (MZV), obojí ve vazbě na zákon České národní rady č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky, ve znění četných novel, jmenovitě jeho § 6 (MZV) a § 19 (MŽP).

⁹⁴ § 6–7 (ohlašovací režim pro blíže nevymezené „činnosti v Antarktidě“), respektive § 8–11 (povolovací režim mj. pro pobyt nad 30 dní, vědecký výzkum, výstavbu a provoz polární stanice a další významnější činnosti) z. o A.

⁹⁵ § 26 z. o A.

⁹⁶ § 27 vymezuje řadu přestupků a umožňuje udělit pokutu do rozrůzněné výše (200 000 Kč – 6 000 000 Kč), § 28 umožňuje zabránit věci získané protiprávně v Antarktidě. Přestupky se posuzují v řízení podle zákona č. 250/2016 Sb., o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich.

⁹⁷ § 1 odst. 2 písm. a, b, v této souvislosti § 3 odst. 1 z. o A. zavádí zvláštní právní termín „česká osoba“.

⁹⁸ § 33 – Působnost českého práva z. o A., citovaný výše. Velká většina českého práva není použitelná, protože jimi upravené činnosti vylučuje Zákon o Antarktidě, respektive Smlouva o Antarktidě a Madridský protokol, které představují *lex specialis*, v případě uvedených mezinárodních smluv, jsou-li tyto *self-executing*.

⁹⁹ Například v záležitostech ochrany životního prostředí mimo jiné zákon č. 100/2001 Sb. o posuzování vlivů na životní prostředí a zákon č. 167/2008 Sb., o předcházení ekologické újmě a o její nápravě.

¹⁰⁰ Zvažujeme v kontextu trestního práva, jak jej upravuje zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. V úvahu by připadalo nějaké nouzové uvěznění (nezaměňovat s domácím vězením) na polární stanici, jež sice představuje zločin omezování osobní svobody dle § 171, nicméně jednalo by se o krajní nouzi dle § 28.

¹⁰¹ Srovnaj zákon č. 61/2000 Sb., o námořní plavbě, zejména § 34 – oprávnění velitele námořního plavidla k osobám na námořním plavidle a § 40 – opatření při narození a úmrtí na námořním plavidle, nevěstnosti a pádu přes palubu.

¹⁰² Vrtulník dislokovaný v Argentině či v Chile by umožňoval dopravu osob a proviantu na Mendelovu polární stanici, jakož také výcvik pilotů v polárním prostředí. Představitelný by byl rovněž výcvik přežití několika vojáků (beze zbraní) v polárních podmínkách na ostrově Jamese Rosse.

spolupráce nakonec Česko sjednalo mezivládní smlouvy o antarktické spolupráci jak s Argentinou,¹⁰³ tak s Chile.¹⁰⁴ Českým polárníkům opakovaně pomohla též British Antarctic Survey. Běžně se spolupracuje s polskými kolegy.

Antarktické angažmá obou států se zakládá na vojenském námořnictvu a letectvu. Mendelova polární stanice se přitom nachází v části Antarktidy, jež si nárokují hned tři státy. Případné vyostření sporu o Falklandy (Malvíny) by mohlo, jsou-li Velká Británie a Česko členy Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO) a Evropské unie,¹⁰⁵ spolupráci ztížit.

Na fotografiích Mendelovy polární stanice je viditelná česká vlajka. Při obvyklé české vlažnosti vůči státním symbolům se sluší vyzdvihnout její užívání. Polárníci patrně naznali, že vlajka je nejen symbolem státu, ale také vhodným poznávacím znakem.¹⁰⁶

Antarktický výzkum na polárních stanicích představuje akademickou činnost prováděnou v extrémních podmínkách nejen v obvyklém vnímání (klíma, vzdálenost, rizika), nýbrž také ohledně práva. Právník má sklon přemýšlet, co třeba v polárních podmínkách znamená bezpečnost práce, jakkoli netřeba pochybovat, že polárníci sami jí věnují značnou pozornost.¹⁰⁷

České vysokoškolské právo¹⁰⁸ přitom jen omezeně pamatuje na zvláštnosti práce akademických pracovníků. V jiných zaměstnáních přiměřená hierarchie se ocitá v napětí s akademickou svobodou. Akademici vědí, že jejich práce není časově ohraničená. Značnou volnost v běžných denních hodinách vykupuje práce po večerech, víkendech a prázdninách. Služební cesta není povinnost, nýbrž leckdy iniciativa. Formalizace zadávání veřejných zakázek hrozí obstaráním nekvalitního materiálu. Výuka a výzkum si žádají leckdy složité vykazování.

Údajně se někteří vědci v pralese stávají divochy, pak nesvedou zajistit pokračování financování svého výzkumu. Tropy tedy zůstávají obestřené tajemstvími. Zdá se nicméně, že ledová pustina přitahuje vědce, kteří zůstávají „nohama na (obydlené) zemi“. Jinak by se přeče těm českým nedařilo zajistit po dvacet let prostředky na přípravu, výstavbu a provoz Mendelovy polární stanice. Český stát by přesto měl zvažovat, zda si tato činnost nezaslouží určitou základní podporu včetně vojenské.

Na každý pád popřejme českým polárníkům nejen mnoho zdaru při dalším polárním výzkumu včetně zajištění jeho podpory, ale také, a to především, aby se jim vyhnula jakákoli neštěstí na tomto odlehlém, drsném, ale určitě krásném místě naší planety.

¹⁰³ Dohoda o spolupráci v záležitostech Antarktidy mezi vládou České republiky a vládou Argentinské republiky / *Acuerdo de Cooperación en Materia Antártica entre el Gobierno de la República Checa y el Gobierno de la República Argentina*, sjednána v Buenos Aires 2. 3. 2010, vstup v platnost. 8. 4. 2010, zveřejněná pod č. 44/2012 Sb. m. s.

¹⁰⁴ Dohoda o Antarktické spolupráci mezi vládou České republiky a vládou Chilské republiky / *Agreement on Antarctic Co-operation between the Government of the Czech Republic and the Government of the Republic of Chile*, sjednaná 14. 5. 2009, vstup v platnost 1. 6. 2009, zveřejněná pod č. 43/2012 Sb. m. s.

¹⁰⁵ Alespoň v listopadu 2019 s ohledem na odkládaný Brexit.

¹⁰⁶ Podobu a užívání vlajky stanoví § 7–9 zákona č. 352/2001 Sb., o užívání státních symbolů České republiky. Organizačním složkám státu, právnickým osobám a fyzickým osobám ji umožňuje § 7 odst. 2, děje-li se důstojným způsobem. Z. o A. povinnost vyvěšovat vlajku na polární stanici nestanovuje. Pro srovnání lze uvést, že povinnost a právo užívat vlajku předepisuje § 4 odst. 1 zákona č. 61/2000 Sb., o námořní plavbě.

¹⁰⁷ Srovnej § 101–108 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, v současném znění.

¹⁰⁸ Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, v současném znění, mj. § 70a upravující sledování pracovní doby.

Antarctica: Overview and Reflection of the Law of the Edge of the World

Filip Křepelka

Abstract: At the occasion of bicentennial of discovery of Antarctica in 1820, the paper addresses the legal framework applicable to this ice-covered continent. Territorial claims of several countries met the rejection of international community. Countries involved in Antarctic polar research gradually established Antarctic Treaty System for its management. Environment protection has become primary concern in contemporary Antarctica. Thanks to its systematic research activities conducted at the Mendel Polar Station, the Czech Republic achieved a privileged position in the system Czech involvement resulted into enactment of Czech Antarctic Law.

Key words: Antarctica, international law, environment protection, Mendel Polar Station